

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

относно дисертационен труд на тема „Професионално ориентиране и професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост” за придобиване на образователна и научна степен „доктор” по докторска програма Специална педагогика, в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2 Педагогика

Докторант: Мария Иванова Костова

Научен ръководител: проф. д-р Пелагия Михайлова Терзийска

Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед на Ректора на Югозападен университет „Неофит Рилски” № 2794/22.11.2024 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Мария Иванова Костова, докторант в редовна форма на обучение по професионално направление 1.2. Педагогика (научна специалност Специална педагогика). На първото заседание на научното жури, проведено на 27.11.2024 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Управление на образованието и специална педагогика” и насочен за откриване на процедура за защита.

Докторант Костова е представила всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Югозападен университет „Неофит Рилски” – дисертация, автореферат, портфолио, отчет за извършена проверка за автентичност на текста на дисертационния труд. Приложени са четири публикации.

От май 2017 г. Мария Костова е бакалавър по Специална педагогика от ЮЗУ „Неофит Рилски“. През юни 2018 г. се дипломира като магистър по Специална педагогика в същия университет. В периода септември 2019 – май 2022 е хоноруван асистент в Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград.

Има опит като учител на ученици с умствена изостаналост и като обучител по проект „Подкрепа за приобщаващо образование“. Преподава в разновъзрастни и

сборни групи, както и Изобразително изкуство на ученици от 6 клас в ЦСОП „Св. Паисий Хилендарски“ – Благоевград. Към момента е зам. директор на този център за специална образователна подкрепа.

През последните шест години участва в множество обучения, част от които са свързани с: приобщаващото образование, взаимодействието между ЦСОП и семейството, практически техники за ефективна работа с деца с различни обучителни възможности, интерактивни методи на работа, еко образование и др. Притежава сертификати и за обучение на доброволци в интерактивни етюди за подпомагане на деца, студентска практика в реална работна среда и обучение по Монтесори метод за деца със СОП.

Актуалност на тематиката

Разработката на докторант Мария Костова е посветена на съществен и интересен аспект от работата с учениците с умствена изостаналост, а именно – умението им за професионалното ориентиране и професионалната им подготовка, като база за бъдеща социализация, за да водят качествен независим живот и да функционират в общност. Представена е актуална проблематика с ясно изразено високо равнище на социална значимост, детерминирана от необходимост от реформиране на образователните модели и технологии за лицата с умствена изостаналост.

Въпросът за професионалната подготовка на учениците с умствена изостаналост е в полезрението на изследователите от десетилетия и именно за постигането на тази цел са разработени специални програми за тези ученици. Амбицията да се идентифицират проблемите при професионалното ориентиране и професионалната подготовка прави настоящата разработка важна и актуална и има както теоретична, така и практическа стойност.

Представяне на труда и оценка на съдържанието

Дисертационният труд е представен на 144 страници, от които 124 страници основен текст и 8 страници с използвана литература. В разработката са включени 4 таблици и 26 графики. Литературната справка се състои от общо 100 източника, от които на 88 на български език и 12 интернет източника. В структурно отношение разработката отговаря на изискванията за докторска дисертация. Състои се от увод, три глави, изводи, препоръки, приноси, заключение и списък на използваната литература. Към дисертацията са включени четири приложения – Картинен тест за входяща оценка на уменията и способностите на ученици с умствена изостаналост;

Анкета 1. Професионално ориентиране на ученици с умствена изостаналост; Анкета 2. Професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост и Модул „Разработване на учебни помагала за обучение на ученици със специални образователни потребности и методически ръководства за адаптиране на учебното съдържание“ от Национална програма (теми Професии, Плодове, В кабинета на лекаря).

Уводът на дисертационната разработка ни ориентира за основната цел на разглежданата проблематика – да открие наличието на работещ механизъм, който да подпомогне професионалното ориентиране и подготовка на учениците с умствена изостаналост или да идентифицира вече работещ такъв и проблемите, които възникват при прилагането му. В тази връзка, според докторанта вниманието трябва да се насочи към необходимостта от по-подробно запознаване със специфичните особености на лицата с умствена изостаналост, свързани конкретно с професионалното им ориентиране и подготовка.

Тук, в увода, много точно са определени обекта, предмета и задачите на изследването. На тази база е формулирана хипотезата, която допуска, че при адекватно и редовно провеждане на професионално ориентиране на ученици с умствена изостаналост в общообразователно училище или ЦСОП, ще се повлияе ефективно на професионалната им подготовка. Коректно са описани методите на изследване, методите за обработка на емпиричните данни и приложения инструментариум.

Теоретичните постановки са презентирани в две глави. Всяка от тях разглежда във взаимовръзка основните проблемни области на изследването – умствената изостаналост и професионалното ориентиране и професионалната подготовка в контекста на развитието на ученика.

В първа глава се прави литературен обзор по отношение на умствената изостаналост. Описано е психо-физическото развитие на учениците с умствена изостаналост – спецификите на усещанията, възприятията, речта, мисленето, паметта и др. представена е кратко сравнение на класификациите на умствената изостаналост според МКБ-10 и МКБ-11.

Обърнато е внимание на мястото на учениците с умствена изостаналост в образователната среда – определено в Закона за предучилищно и училищно образование. Подчертава се значението на адекватната социална и физическа среда за ефективното обучение на тези ученици, както и на партньорството между

институциите, педагогическия и непедагогически персонал, работещ с тях.

Акцент е поставен върху развиващите функции на образователната среда и съответните условия за професионално ориентиране. Описани са „Кръгове на подкрепа“ като един от важните фактори за организиране на подкрепяща среда и подходите при работа с умствено изостанали ученици. Прави се уточнението, че според Закона за предучилищно и училищно образование тези ученици могат да придобият първа степен на професионална квалификация или квалификация по част от професия в центровете за специална образователна подкрепа. Изброени са групите качества, които е необходимо да се развиват по време на трудовото обучение, обучението по технологии и предприемачество (технологично обучение) и извънкласната дейност.

В края на параграфа са изведени проблемите на физическата и социалната среда и тяхното отражение върху професионалната реализация на учениците с умствена изостаналост. Посочено е значението на социалната интеграция и влиянието на социално-педагогическата среда на професионалното ориентиране, необходимостта от осъществяване на междупредметни връзки, партньорството с фирми и бъдещи работодатели. В тази връзка е разгледана дейността на Агенцията за хора с увреждания със законодателната основа, политиките и заложените дейности. Изведени са основни проблеми и предизвикателства, залегнали в Национална стратегия за хората с увреждания 2021-2030: отхвърляне и изолираност от обществото; възможност за работа и заетост на хората с увреждания; бедност и социално изключване; образование; равен достъп до здравни услуги и др. Като положителен пример е описана дейността на дневен център „Светове“ към Фондация „Светът на Мария“ с неговите 4 ателиета.

Втора глава предлага теоретичен анализ на феномените професионално ориентиране и професионална подготовка. Изтъква се констатацията, че към момента в училищата и центровете за специална образователна подкрепа, в които се обучават лица с умствена изостаналост няма специалисти в сферата на професионалната диагностика и професионалното информиране и консултиране, които дейности са част от професионалното ориентиране. Подробно е разгледано професионалното обучение в България според нормативната база, като специално внимание е обърнато на възможностите за професионално обучение на лицата с умствена изостаналост и учебните планове по които то се осъществява. Втора глава завършва с представянето на професионалното развитие и професионалната подготовка на учениците с умствена

изостаналост. Направен е подробен анализ на проведена анкета от докторанта с 47 студенти по отношение необходимостта от обучението, социализацията и интеграцията на децата и учениците със специални образователни потребности. Особен интерес представляват изведените препоръки към работодатели във връзка с професионалната подготовка на учениците с умствена изостаналост.

Трета глава е посветена на резултатите от проведеното емпирично педагогическо изследване.

В началото коректно е представена организацията и методологията на изследването. През подготвителния етап е проучена и анализирана научната литература по темата на изследването. Изследователската работа във втория етап включва педагогически експеримент (участие в процеса на обучение на учениците с умствена изостаналост и проучване възможности за реализиране на професионално ориентиране) и разработване на анкетна карта за учители. По време на заключителния етап са обработени емпиричните данни от изследването.

В изследването вземат участие общо 114 педагогически и непдагогически специалисти, съответно 58 респонденти в анкетата за професионално ориентиране и 56 респонденти в анкетата за професионална подготовка, като преобладаващата част от тях са учители на ученици с умствена изостаналост и ресурсни учители.

Педагогическият експеримент е приложен към 8 ученика с умствена изостаналост от ЦСОП „Св. Паисий Хилендарски“, съответно 4 ученика от начален етап на обучение и 4 ученика от прогимназиален етап на обучение.

Преди осъществяването на експеримента е направена входяща оценка на уменията и способностите на учениците чрез картинен тест, свързан с различни професии и наблюдение върху поведението им в “Класна стая – Монтесори среда”.

Същността на педагогическия експеримент се изразява в запознаването на учениците с различни професии – в часовете по Човекът и обществото, Български език, Математика, Човекът и природата, Технологии и предприемачество. От голямо значение са проведените практически занимания в кухнята и в градината на ЦСОП. Успеваемостта на учениците се констатира единствено на база наблюдение по време на изпълнение и финализиране на поставените им задачи.

Последователно на анализ са подложени резултати от анкетно проучване на специалистите за ролята на професионалното ориентиране и професионалната подготовка на учениците с умствена изостаналост. Първата анкета (за професионалното ориентиране) се състои от 13 въпроса, а втората анкета (за

професионална подготовка) съдържа 16 въпроса. Включени са както отворени, така и затворени въпроси с възможност за избиране на един или няколко отговора.

Резултатите са представени чрез графики и процентно съотношение. Едновременно с анализа на емпиричните данни, докторант Костова прави редица предположения и хипотези. Интересен факт е, че повечето специалисти са на мнение, че в училище или ЦСОП се провежда професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост и че се осъществява плавен преход между професионално ориентиране и провежданата професионална подготовка, както и че програмите отговарят на възможностите на тези ученици. Въпреки това, предложенията за това какво може да се промени са по посока на осигуряване на повече практическа дейност и поставяне на учениците в близка до реалната работна атмосфера. Повече от половината специалисти определят професионалната подготовка като недостатъчна за успешна реализация след завършване на училище.

Солидаризирам се с направените от докторанта изводи, произтичащи от двете анкети.

На основата на проведените наблюдения, педагогически експеримент и анкетно проучване е разработен авторски модел „КОШЕР“, насочен към подобряване на професионалното ориентиране на учениците с умствена изостаналост – първи етап с детски игри в предучилищна възраст, втори етап с дейности в училищна възраст и трети етап с дейности в прогимназиален етап.

В представения за рецензиране дисертационен труд е заложена интересна идея, която може да се използва в педагогическата практика при обучението на ученици с умствена изостаналост. Докторантът отправя конкретни препоръки към педагозите за ефективно професионално ориентиране и професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост.

Приноси на дисертационния труд

Получените резултати от изследването стоят в основата на изведените приноси на автора, които са полезни както за педагогическата практика, така и за нови научни изследвания в тази област. Приемам формулираните от докторант Костова приноси.

Преценка на публикациите

В периода 2019 г.– 2020 г. са представени 4 публикации, от които две самостоятелни и две в съавторство. Те напълно покриват наукометричните показатели. Отпечатани са в списание Специална педагогика и логопедия и в сборник

Лаборатория за наука на Факултета по педагогика към ЮЗУ „Неофит Рилски“. В тях се разглеждат въпроси, свързани с проблемните области на дисертационната разработка – професионалното ориентиране и професионалната подготовка на ученици с умствена изостаналост.

Автореферат

Съдържанието на автореферата е представено на 44 страници. Съответства на дисертационната разработка и я представя по подходящ начин, като отразява основните резултати и приносите от проведеното изследване. Според мен, излишно в края на автореферата е поместена част от използваната литература.

Критични бележки и препоръки

✓ Теоретичният анализ на умствената изостаналост следва да се задълбочи, с цел обогатяване и съвременно звучене на съдържанието на дисертационния труд. От изключителна важност е да се акцентира предимно на съвременни постановки и схващания за същността на умствената изостаналост. В текста се забелязват някои неточни цитирания, както и цитирания на автори от средата и края на миналия век и постановки за умствената изостаналост, които не са общоприети. Препоръчвам на докторанта в бъдещи публикации да стъпва на съвременни постановки и да обръща внимание на основните характеристики на познавателното и социално-емоционалното функциониране на децата с умствена изостаналост като генерализирана съвкупност, след което да се прави характеристика на отделните степени на умствената изостаналост.

✓ Получени са интересни експериментални данни. Качественият анализ би могъл да бъде по-обтоен и задълбочен. Препоръчвам докторант Костова да разшири анализа като потърси статистически значими резултати от изследването по конкретни фактори, използвайки възможностите на статистическия пакет SPSS.

✓ В дисертационния труд се забелязват неправилно написани думи и недобре структурирани изречения, както и изрази, които според мен са остарели и не се използват в научната литература (деца/ученици в норма вместо деца с типично развитие, споменаването на помощно училище, висока степен на умствена изостаналост вместо умерена/тежка умствена изостаналост, любов към труда и др.). Добре е да се използва един шрифт в текста и в приложените таблици и графики. Препоръката ми е в бъдещи публикации да се подходи с по-голяма редакторска прецизност при конструирането на текст и при графичното му оформяне.

Въпроси

- ✓ Бихте ли дали по-подробна информация относно степента на умствена изостаналост на учениците, взели участие в експеримента? Ако те са с различна степен на умствена изостаналост, беше ли това фактор за различен начин на работа с тях?
- ✓ Как според Вас се доказва заложената в дисертацията хипотеза?
- ✓ В каква насока е необходимо прецизиране на учебните планове и програми по професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост?
- ✓ Смятате ли, че „Модел „Кошер“ за провеждане на професионално ориентиране на ученици с умствена изостаналост ще бъде приет и приложен и в други центрове за специална образователна подкрепа?
- ✓ Можем ли да говорим за професионална подготовка на ученици с умерена умствена изостаналост и с множество увреждания, обучаващи се в ЦСОП и в какво по-конкретно се изразява тя?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В дисертационния труд на Мария Костова е представена иновативна и интересна идея. Задълбочено и с разбиране е осъществено експериментално изследване като са направени съответни изводи и обобщения.

Представеният за рецензиране дисертационен труд, разработен от докторант Костова отговаря на изискванията за написване на подобен род научни разработки. Независимо от направените бележки и препоръки, на основата на качествата на разработката и изведените приноси, *давам положителна оценка* и предлагам на членовете на Уважаемото Научно жури да подкрепят с положителен вот присъждането на **образователната и научна степен „доктор“** на ЮЗУ „Неофит Рилски“ по докторска програма Специална педагогика, в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика на **Мария Иванова Костова**.

09.01.2025 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова

REVIEW

by Prof. Snezhana Hristova Nikolova, PhD

on a dissertation on „Professional orientation and professional training of students with mental retardation“

for acquiring of educational and scientific degree „doctor“ in the doctoral program Special Education, in the field of higher education 1. Pedagogical sciences, professional direction 1.2 Pedagogy

Phd Student: Maria Ivanova Kostova

Scientific Supervisor: Prof. Pelagia Mihailova Terziyska, PhD

General presentation of the procedure and the PhD student

By order of the Rector of Southwestern University „Neofit Rilski“, No. 2794/22.11.2024, I have been appointed as a member of the scientific jury in the procedure for awarding the ONS „doctor“ to Maria Ivanova Kostova, a doctoral student of in a regular form of education in professional direction 1.2. Pedagogy (Special Education). At the first meeting of the scientific jury, held on 27.11.2024, I was designated as a reviewer.

The dissertation was discussed at a meeting of the Department of „Educational Management and Special Pedagogy“ and directed to open a defense procedure.

Doctoral student Kostova has submitted all electronic and paper documents necessary for the defense of her dissertation, in accordance with the requirements of the ZRASRB and the Regulations for its application and in accordance with the Regulations for the terms and conditions for acquiring scientific degrees and holding academic positions at Southwestern University „Neofit Rilski“. Four publications are attached.

From May 2017 Maria Kostova holds a bachelor's degree in Special Pedagogy from Neofit Rilski University of Applied Sciences. In June 2018 graduated as a Master in Special Pedagogy at the same university. In the period September 2019 – May 2022, he was a part-time assistant at Southwestern University „Neofit Rilski“, Blagoevgrad.

He has experience as a teacher of students with mental retardation and as a trainer for the project „Support for Inclusive Education“. He teaches in multi-age and collective groups, as well as Fine Art to students of the 6th grade in the „St. Paisiy Hilendarski“ – Blagoevgrad. Currently, he is deputy director of this center for special educational support.

Over the past six years, he has participated in numerous trainings, some of which

are related to: inclusive education, the interaction between a center for special educational support and the family, practical techniques for effective work with children with different learning abilities, interactive work methods, eco education, etc. He also holds certificates for training volunteers in interactive studies to help children, student practice in a real work environment and Montessori method training for children with SEN.

Actuality of the topic

The development of doctoral student Maria Kostova is dedicated to an essential and interesting aspect of working with students with mental retardation, namely – their skill for professional orientation and their professional training, as a basis for future socialization in order to lead a quality independent life and function in a community. Presented is a topical issue with a clearly expressed high level of social significance, determined by the need to reform educational models and technologies for persons with mental retardation.

The question of the professional training of students with mental retardation has been in the field of view of researchers for decades, and it is to achieve this goal that special programs have been developed for these students. The ambition to identify problems in vocational guidance and vocational training makes the present development important and relevant and has both theoretical and practical value.

Presentation of work and assessment of content

The dissertation is presented on 144 pages, of which 124 pages are the main text and 8 pages with references. The development includes 4 tables and 26 graphs. The literature reference consists of a total of 100 sources, of which 88 are in Bulgarian and 12 are internet sources. Structurally, the development meets the requirements for a doctoral dissertation. It consists of an introduction, three chapters, conclusions, recommendations, contributions, conclusion and a list of references. Four applications are included in the dissertation - Picture test for the entrance assessment of the skills and abilities of students with mental retardation; Survey 1. Professional guidance of students with mental retardation; Survey 2. Vocational training of students with mental retardation and Module "Development of teaching aids for teaching students with special educational needs and methodological guides for adapting the educational content" from the National Program (topics Professions, Fruits, In the doctor's office).

The introduction of the dissertation development orients us to the main goal of the problem under consideration – to discover the existence of a working mechanism to support

the professional orientation and preparation of students with mental retardation or to identify an already working one and the problems that arise in its implementation. In this regard, according to the doctoral student, attention should be directed to the need for a more detailed acquaintance with the specific features of persons with mental retardation, specifically related to their professional orientation and training.

Here, in the introduction, the object, subject and tasks of the research are very precisely defined. On this basis, the hypothesis was formulated, which assumes that with adequate and regular vocational guidance of students with mental retardation in a general education school or CSOP, their professional training will be effectively affected. Research methods, empirical data processing methods, and applied instrumentation are correctly described.

The theoretical statements are presented in two chapters. Each of them examines the main problem areas of the study in relation to each other - mental retardation and professional orientation and professional training in the context of the student's development.

In the first chapter, a literature review is made regarding mental retardation. The psycho-physical development of students with mental retardation is described - the specifics of sensations, perceptions, speech, thinking, memory, etc. a brief comparison of the classifications of mental retardation according to ICD-10 and ICD-11 is presented.

Attention has been paid to the place of students with mental retardation in the educational environment – defined in the Preschool and School Education Act. The importance of an adequate social and physical environment for the effective education of these students is emphasized, as well as the partnership between the institutions, the teaching and non-teaching staff working with them.

Emphasis is placed on the developing functions of the educational environment and the relevant conditions for professional guidance. „Circles of Support“ are described as one of the important factors in organizing supportive environments and approaches in working with mentally retarded students. It is clarified that according to the Law on Preschool and School Education, these students can acquire the first degree of professional qualification or qualification in a part of a profession in the centers for special educational support. The groups of qualities that need to be developed during work training, technology and entrepreneurship training (technological training) and extracurricular activities are listed.

At the end of the paragraph, the problems of the physical and social environment and their impact on the professional realization of students with mental retardation are

presented. The importance of social integration and the influence of the socio-pedagogical environment on professional guidance, the need to make interdisciplinary connections, the partnership with companies and future employers are indicated. In this regard, the activity of the Agency for People with Disabilities was examined with the legislative basis, policies and planned activities. Main problems and challenges inherent in the National Strategy for People with Disabilities 2021-2030 are highlighted: rejection and isolation from society; opportunity for work and employment of people with disabilities; poverty and social exclusion; education; equal access to health services, etc. As a positive example, the activity of the „Svetove“ day center at the „World of Mary“ Foundation with its 4 studios is described.

The second chapter offers a theoretical analysis of the phenomena of vocational guidance and vocational training. The finding is highlighted that at the moment in the schools and centers for special educational support, where persons with mental retardation are trained, there are no specialists in the field of professional diagnostics and professional information and counseling, which activities are part of professional guidance. Vocational training in Bulgaria is examined in detail according to the legal framework, with special attention paid to the opportunities for vocational training of persons with mental retardation and the curricula according to which it is carried out. The second chapter ends with the presentation of the professional development and professional training of students with mental retardation. A detailed analysis was made of a survey conducted by the doctoral student with 47 students regarding the need for training, socialization and integration of children and students with special educational needs. Of particular interest are the presented recommendations to employers in connection with the professional training of students with mental retardation.

The third chapter is devoted to the results of the conducted empirical pedagogical research.

At the beginning, the organization and methodology of the research is correctly presented. During the preparatory stage, the scientific literature on the topic of the research was studied and analyzed. The research work in the second stage includes a pedagogical experiment (participation in the process of teaching students with mental retardation and exploring possibilities for the implementation of professional guidance) and development of a questionnaire for teachers. During the final stage, the empirical data of the study was processed.

A total of 114 pedagogical and non-pedagogical specialists took part in the study,

respectively 58 respondents in the survey for professional guidance and 56 respondents in the survey for professional training, and the majority of them are teachers of students with mental retardation and resource teachers.

The pedagogical experiment was applied to 8 students with mental retardation from the „St. Paisiy Hilendarski“, respectively 4 students from the primary stage of education and 4 students from the junior high school stage of education.

Before the implementation of the experiment, an initial assessment of the students' skills and abilities was made through a picture test related to various professions and observation of their behavior in the „Classroom – Montessori environment“.

The essence of the pedagogical experiment is expressed in introducing the students to different professions – in the classes on Man and Society, Bulgarian Language, Mathematics, Man and Nature, Technology and Entrepreneurship. Of great importance are the practical activities held in the kitchen and in the garden of the CSOP. The success of the students is ascertained solely on the basis of observation during the execution and finalization of the assigned tasks.

The results of a survey of specialists on the role of professional guidance and professional preparation of students with mental retardation were subsequently analyzed. The first questionnaire (for professional guidance) consists of 13 questions, and the second questionnaire (for professional training) contains 16 questions. Both open-ended and closed-ended questions are included with the option of choosing one or more answers.

The results are presented by graphs and percentage ratio. Simultaneously with the analysis of empirical data, PhD student Kostova makes a number of assumptions and hypotheses. An interesting fact is that most specialists are of the opinion that vocational training of students with mental retardation is carried out in schools or vocational schools, and that there is a smooth transition between vocational guidance and vocational training, as well as that the programs meet the capabilities of these students. However, suggestions for what could be changed are in the direction of providing more practical activity and placing students in a close to real work environment. More than half of the specialists define professional training as insufficient for successful implementation after finishing school.

I agree with the conclusions drawn by the doctoral student, resulting from the two surveys.

Based on the observations, a pedagogical experiment and a survey, an author's model „KOSHER“ was developed, aimed at improving the professional orientation of students with mental retardation – first stage with children's games at preschool age, second

stage with activities at school age and third stage with activities in the junior high school stage.

The dissertation presented for review contains an interesting idea that can be used in pedagogical practice in teaching students with mental retardation. The doctoral student makes specific recommendations to educators for effective professional guidance and professional training of students with mental retardation.

Dissertation Contributions

The obtained research results form the basis of the author's contributions, which are useful both for pedagogical practice and for new scientific research in this field. I accept the contributions formulated by doctoral student Kostova.

Evaluation of publications

In the period 2019-2020 4 publications are presented, of which two are independent and two are co-authored. They fully cover the scientometric indicators. They were published in the journal Special pedagogy and speech therapy and in the Laboratory for Science collection of the Faculty of Pedagogy at the Neofit Rilski University of Applied Sciences. They deal with issues related to the problem areas of dissertation development – professional guidance and professional training of students with mental retardation.

Abstract

The content of the abstract is presented on 44 pages. It corresponds to the dissertation development and presents it in an appropriate way, reflecting the main results and contributions of the conducted research. In my opinion, part of the used literature is unnecessarily placed at the end of the author's reference.

Critical notes and recommendations

✓ The theoretical analysis of mental retardation should be deepened in order to enrich and modernize the content of the dissertation work. It is extremely important to focus primarily on contemporary attitudes and perceptions about the nature of mental retardation. There are some inaccurate citations in the text, as well as citations of authors from the middle and end of the last century and statements about mental retardation that are not generally accepted. I recommend the doctoral student in future publications to step on modern settings and pay attention to the main characteristics of the cognitive and social-

emotional functioning of children with mental retardation as a generalized set, then to characterize the individual degrees of mental retardation.

✓ Interesting experimental data were obtained. The qualitative analysis could be more comprehensive and in-depth. I recommend PhD student Kostova to expand the analysis by looking for statistically significant results of the study on specific factors, using the capabilities of the statistical package SPSS.

✓ In the dissertation work, misspelled words and poorly structured sentences are noticed, as well as expressions that, in my opinion, are outdated and not used in the scientific literature (children/students in the norm instead of children with typical development, the mention of an auxiliary school, a high degree of mental retardation instead of moderate/severe mental retardation, love of work, etc.). It is good to use one font in the text and in the attached tables and graphs. My recommendation is to approach with greater editorial precision in the construction of text and in its graphic design in future publications.

Questions

✓ Could you give more detailed information about the degree of mental retardation of the students who took part in the experiment? If they are of varying degrees of mental retardation, was that a factor in how they were handled differently?

✓ How do you think the hypothesis set in the dissertation is proven?

✓ In what direction is it necessary to refine the curricula and programs for vocational training of students with mental retardation?

✓ Do you think that the „Kosher Model“ for vocational guidance of students with mental retardation will be adopted and implemented in other centers for special educational support?

✓ Can we talk about vocational training of students with moderate mental retardation and with multiple disabilities studying in CSEP and what does it mean more specifically?

CONCLUSION

An innovative and interesting idea is presented in Maria Kostova's dissertation. An experimental study was carried out in depth and with understanding, and relevant conclusions and generalizations were made.

The dissertation work submitted for review, developed by doctoral student Kostova, meets the requirements for writing a similar kind of scientific work. Regardless of the comments and recommendations made, on the basis of the qualities of the development and the contributions made, *I give a positive assessment* and suggest to the members of the Honorable Scientific Jury to support with a positive vote the awarding of **the educational and scientific degree „Doctor“** at the Southwestern University „Neofit Rilski“ in the doctoral program Special Education, in the field of higher education 1. Pedagogical sciences, professional direction 1.2. Pedagogy of **Maria Ivanova Kostova**.

09.01.2025

Shumen

Reviewer:

Prof. Snezhana Nikolova, PhD